

WOJCIECH STYŚ

Tradycja Janowa w Apokalipsie św. Jana

Apokalipsa św. Jana jest ostatnią księgą Nowego Testamentu zamykającą kanon ksiąg natchnionych. Ukazuje ona zakończenie historii, która miała swój początek w Księdze Rodzaju, to co zostało w niej rozpoczęte dokonuje się i finalizuje w Objawieniu.

Tradycja chrześcijańska przypisuje autorstwo tej księgi Janowi Apostołowi. Znajduje to swe uzasadnienie w przypuszczalnym istnieniu "szkoły Janowej"- grupy uczniów apostoła, w łonie której wzrastała i rozwijała się bogata tradycja Janowa¹ Stwierdzenie to poparte jest wieloma dowodami, jakimi są podobieństwa występujące między dziełami wchodzącymi w skład pism określanych mianem Corpus Joanneum. Dlatego też, mówiąc o Apokalipsie św. Jana nie można pominąć Ewangelii i Listów św. Jana. Wywarły one szczególny wpływ na Księgę Objawienia, zaś jak jest on ogromny świadczy ilość i różnorodność wspólnych zależności literackich i teologicznych są to m. in.: autorstwo, język i styl, symbolika oraz charakterystyczne tylko dla myśli Janowej elementy teologiczne. To właśnie stało się głównym powodem, iż podjąłem się badań nad istnieniem tradycji Janowej w Apokalipsie.

Powyższe zagadnienie posiada raczej skromne opracowanie w literaturze polskojęzycznej² Poza kilkoma stwierdzeniami traktującymi o istnieniu odmiennego nurtu myślowego od tradycji synoptycznej, a także kręgu Janowego³, o tradycji Janowej wspominają, próbując ją scharakteryzować, m. in. H. Langkammer⁴, S. Mędała⁵,

¹ Por. W. J. Harrington. Klucz do Biblii. Warszawa 1995 s. 513

² Szczegółowy wykaz literatury dotyczącej Apokalipsy ukazuje: H. Lempa. Badania nad Apokalipsą św. Jana we współczesnej bibliistyce polskiej (1945-1985). RBL 39: 1986 s. 259-274.

³ A. Jankowski. Apokalipsa św. Jana. Poznań 1959; M. Bednarz. Ewangelia św. Jana. Tarnów 1994; J. Łach. Nowy komentarz do Czwartej Ewangelii. RBL 1970 nr 4-5 s. 234-240; Komentarze i marginalia Biblii Jerozolimskiej do Ewangelii. Gniezno 1992; W. Barclay. Ewangelia wg św. Jana. Warszawa 1986; F. Gryglewicz. Teologia Nowego Testamentu. T. 3. Lublin 1986; P. Prigent. Spojrzenie na Apokalipsę. Warszawa 1986.

⁴ H. Langkammer. Wprowadzenie do ksiąg Nowego Testamentu. Wrocław 1992.

W. J. Harrington⁶ i inni. W literaturze obcojęzycznej podjęte zagadnienie posiada większą liczbę opracowań⁷ Wymienione w przypisie pozycje są wybranymi i traktują powyższy temat ogólnie, bądź podejmują zagadnienia bardziej szczegółowo.

Nie ulega wątpliwości, że Ewangelia św. Jana ma inny charakter aniżeli Ewangelie Synoptyczne. Już Klemens Aleksandryjski mówił o tej różnicy stwierdzając, że inni ewangeliści "przekazali to, co się odnosi do ciała Chrystusa", a św. Jan "napisał Ewangelię duchową"⁸ Dlatego też rodzi się problem stosunku różnic i zależności czwartej Ewangelii od synoptyków.

Zwracając uwagę na teologiczne aspekty Janowej ewangelii należy wspomnieć, że Pisma Janowe jako ostatnie weszły w skład kanonu ksiąg natchnionych. Jan ewangelista, choć niewątpliwie znał pisma poprzedników, podejmuje w swoich księgach charakterystyczne tylko dla siebie tematy teologiczne, których nie spotykamy w Ewangelich Synoptycznych. Oczywiście za największe dzieło przypisywane św. Janowi uważa się powszechnie Czwartą Ewangelię, dlatego też poszukiwania charakterystycznych dla tradycji Janowej elementów należy rozpocząć od analizy tejże Ewangelii. Listy św. Jana mają tutaj drugorzędne znaczenie, gdyż powtarzają się w nich niektóre tematy zawarte w Ewangelii.

1. FAKT ISTNIENIA TRADYCJI JANOWEJ

Rozważania dotyczące stosunku IV Ewangelii do Ewangelii Synoptycznych oraz charakterystyki literacko - teologicznej Ewangelii Jana prowadzą do wniosku, że czwarta ewangelia reprezentuje niezależny

⁵ S. Mędała. Chwała Jezusa (Ewangelia według św. Jana). W: Wprowadzenie w myśl i wezwanie ksiąg biblijnych. T. 10. Warszawa 1992.

⁶ W. J. Harrington. Klucz do Biblii.

⁷ A. Lancelotti. Apocalisse. Roma 1970; G. Ravasi. Fede e cultura dal Vangelo di Giovanni. Bologna 1986; R. Schnackenburg. Das Johannesevangelium. Freiburg in Br. 1967; O. Böcher. Das Verhältnis der Apokalypse des Johannes zum Evangelium des Johannes. W: L'Apocalypse johannique et L'Apoclyptique Laus le Nouveau Testament. Red. J. Lambrecht. Leuven 1980 s. 289-301; tenże. Johanneiches in der Apokalypse des Johannes. Tamże s.1-11; J. Painter. Quest and Rejection Stories in John. "Journal for the Study Of the New Testament" 36: 1989 s. 17-46.

⁸ F. Gryglewicz. Duchowy charakter Ewangelii św. Jana. Poznań-Warszawa-Lublin 1969 s. 5.

od synoptyków nurt tradycji ewangelicznej. Wskazują na to dość wyraźne różnice między tradycją synoptyczną a Janową⁹

Otrzymała ona także od Klemensa Aleksandryjskiego zaszczytny tytuł Ewangelii Duchowej. Ale właśnie ten tytuł w początku XIX wieku przysporzył różnych wątpliwości. Bardzo wyraźne różnice między tą księgą a Ewangelią Synoptyczną zostały zrozumiane w sposób niewłaściwy, wyolbrzymiano je, skąd powstały wątpliwości co do autorstwa Janowego, zaczęto w niej upatrywać raczej traktat teologiczny powstały gdzieś w połowie drugiego wieku, niż opracowanie pochodzące od bezpośredniego świadka zdarzeń ewangelicznych¹⁰

Mówi się o tradycji, która wzięła swój początek od Apostoła Jana¹¹, a następnie została rozwinięta, w poszczególnych etapach, przez uczniów wywodzących się z jego kręgu. Oni także pogłębiali i rozwijali ten pierwotny materiał według różnych nowych kategorii. Miały miejsce też liczne badania naukowe nad pochodzeniem i etapami powstania tej tradycji, poczynając od starożytności¹², poprzez wieki późniejsze, aż do czasów nam obecnych. W związku z tym powstało wiele teorii, jednak wszystkie one są zgodne co do jednego, że ewangelia Janowa reprezentuje odrębny nurt tradycji ewangelicznej. Pomimo, że punkty esencjalne, istotne czwartej Ewangelii są zgodne z synoptykami, to jednak styl literacki jest całkowicie różny. Inna jest także struktura i sposoby przekazania interpretacji misterium chrześcijańskiego.

Współczesne studia¹³ nad dziełem Jana wykazują coraz to bardziej oryginalność i niezależność tradycji Janowej. Nawet wtedy, gdy Jan opisuje zdarzenia znane tylko synoptykom jest tak indywidualny, że trzeba wykluczyć jakąkolwiek zależność literacką. Należy uważać, że autor korzystał z innego źródła, znanego tylko jemu lub wywodzącemu się z jego kręgu. Stwierdzając zasadniczą niezależność ewangelii Janowej w porównaniu z synoptykami¹⁴, trzeba nadmienić, że łączy je wspólny kontekst zbawczo - historyczny.

W czwartej Ewangelii zauważyć można¹⁵, że ukazuje ona lepiej niż Synoptycy sens życia, gesty i słowa Jezusa. Podczas gdy synoptycy

⁹ Por. R. Schnackenburg. *Das Johannesevangelium*. Freiburg in Br. 1967 s. 30-32.

¹⁰ J. Łach. *Nowy komentarz* s. 235.

¹¹ Por. G. Ravasi. *Fede* s. 9 n.

¹² Klemens Aleksandryjski, Epifaniusz, Augustyn.

¹³ Por. *Komentarze i marginalia* s. 298.

¹⁴ Por. L. Stachowiak. *Ewangelia według św. Jana* s. 43.

¹⁵ Por. *Komentarze i marginalia* s. 299.

ukazują Jezusa przede wszystkim jako człowieka, który w sposób progresywny manifestuje siebie jako Mesjasza, to Jan od początku przedstawia Jezusa jako Jednorodzonego Syna Bożego, pełnego łaski i prawdy (J 1, 14).

U synoptyków Jezus mówi w przypowieściach w sposób ukryty, często niezrozumiały¹⁶, a u Jana natomiast wypowiedzi Jezusa są wyraźne i zrozumiałe dla słuchaczy (J 16, 25), ale nawet gdy wypowiada się w ten sposób Jego język "przybiera" znaczenie duchowe i dlatego rozmówcy Jezusa (Nikodem, Samarytanka, apostołowie, tłumy) nie rozumieją Go. Zrozumienie znaczenia tych słów zostało odkryte i przyjęte przez nich dopiero później (por 2, 19). Wydarzenia z życia Jezusa są znakami, których znaczenie ujawnia się dopiero po zmartwychwstaniu (J 2, 22; 12, 16; 13, 7).

Ewangelia Janowa o wiele silniej niż synoptycy głosi Jezusa, który żyje we wspólnocie wierzących, czyni cuda, wypowiada swoje mowy a także uczy, że tylko On jest ośrodkiem religii odnowionej w duchu i prawdzie (4, 24), która wyraża się za pośrednictwem sakramentów.

Tradycja chrześcijańska przekazała nam pod imieniem Jana oprócz Ewangelii trzy listy, jakkolwiek dzisiaj wiemy, że autorzy tych pism nie są nam znani¹⁷. Można jedynie stwierdzić, że najobszerniejszy z tych listów czyli Pierwszy list św. Jana, wykazuje wiele myśli pokrewnych czwartej Ewangelii. Stąd płynie wniosek, że powstał w jej kręgu, a może nawet w oparciu o jej koncepcje.

Wszystkie trzy Listy cechuje podobny charakter przekazu owiany motywem Boga miłującego nas i oczekującego od nas miłości braterskiej. Przedstawiają one tak wyraźne pokrewieństwo literackie i doktrynalne z Ewangelią, iż trudno nie przypisać ich temu samemu autorowi Janowi Apostołowi. Prawda, że drugi i trzeci List dały okazję do różnych wątpliwości, których echo możemy znaleźć u Orygenesa, Euzebiusza z Cezarei, Hieronima. Jednakże fakt, iż zdołały ostatecznie zdobyć uznanie trudno inaczej wytłumaczyć, jak nie przez tę właśnie rację, że były rzeczywiście pismami św. Jana.

Najwięcej trudności w zaliczeniu do kręgu pism Janowych sprawia ostatnia Księga Nowego Testamentu, Apokalipsa św. Jana. Istniało wiele poglądów na temat, kto jest autorem tej księgi. Ojcowie

¹⁶ Por. G. Ravasi. Fede s. 7.

¹⁷ Por. H. Langkammer. Wprowadzenie s. 254.

i pisarze Kościoła kierując się tradycją przypisywali ją św. Janowi Apostołowi (św. Justyn, Ireneusz, Orygenes, Hipolit, Cyprian) inni uznając to dzieło za kanoniczne sądzili, że autorem nie może być ten sam człowiek, który napisał czwartą Ewangelię i trzy Listy (np. Dionizy z Aleksandrii)¹⁸ Argumenty przeciwko tożsamości autorów czwartej Ewangelii i Apokalipsy oraz pochodzeniu jej od Apostoła Jana nie są jednak na tyle mocne, by można było dojść w tej kwestii do niepodważalnych ustaleń¹⁹

Można jednak znaleźć w Apokalipsie pewne elementy wspólne z tradycją Janową. W następnym punkcie postaram się przedstawić te elementy. Wskazują one, że Apokalipsę słusznie zalicza się do tej tradycji, co oczywiście nie musi oznaczać, że wyszła ona spod pióra Apostoła. Można jedynie powiedzieć, że jej autor wywodzi się z kręgu Szkoły Janowej.

2. ELEMENTY TRADYCJI JANOWEJ W APOKALIPSIE ŚW. JANA

W niniejszym punkcie pragnę przedstawić te elementy tradycji Janowej, jakie zawierają się w ostatniej księdze Nowego Testamentu. Ukazałem je kolejno w odniesieniu do autorstwa Apokalipsy, jej elementów literackich oraz teologii.

2.1. AUTORSTWO APOKALIPSY ŚW. JANA

Problem autorstwa Apokalipsy św. Jana jest zagadnieniem bardzo starym, które jeszcze dzisiaj nie znalazło pełnego i zadowalającego wszystkich rozwiązania. Co prawda na pierwszej stronie tej Księgi odnajdujemy odpowiedź na pytanie: Kto jest jej autorem? Nazywa on siebie Janem (1,1.4.9; 22,8), sługą Boga (1,1), bratem adresatów i współuczestnikiem w ucisku razem z tymi, do których pisze (1,9). Był on człowiekiem, żyjącym w Azji Mniejszej w tych samych warunkach, co chrześcijanie siedmiu kościołów; zna ich doskonale, dlatego też może udzielać im nagan i pochwał, a nawet zagrozić karą za ewentualne

¹⁸ M. Bednarz. Ewangelia św. Jana s. 160.

¹⁹ A. Jankowski. Apokalipsa s. 45-50.

naruszenie "słów proroctwa tej księgi" (22,18). Wnioskować można z tego, że cieszy się on wśród adresatów wielkim autorytetem i jest osobą im znaną: określa go dostatecznie samo imię Jan²⁰ Najprawdopodobniej był on Żydem pochodzącym z Palestyny, który w późniejszym okresie swego życia przeniósł się do Azji Mniejszej. Należy z tego wyciągnąć wniosek, że język grecki nie jest jego ojczystym językiem, gdyż greka, jaką się posługuje, choć żywa przekonująca i obrazowa, jednak od strony gramatycznej jest to najgorsza greka Nowego Testamentu. Pisząc popełnia błędy jakich nie uczyniłby przeciętny Grek, z tego, jak pisze, można wywnioskować, że pisze po grecku, lecz myśli po żydowsku. Bardzo dokładnie orientuje się w Starym Testamencie - czyni wiele aluzji i przytacza cytaty. Uważa siebie za proroka (1,3; 22,6-8), za proroka, który "słyszy i widzi", ale także pisze o tym, co widział. Skoro jego słowo pochodzi od Boga, to jest ono wierne i prawdziwe (1,11.19).

Według tradycji kościelnej już od II wieku Apokalipsa była powszechnie przypisywana Janowi Apostołowi, autorowi Ewangelii. Przeważają, za tym pewne racje: Ewangelia według św. Jana i Apokalipsa pochodzą niewątpliwie z tego samego środowiska. Styl, słownictwo i obrazy są często te same: teologia jest zbyt często podobna, a jedynie przypadek mógł być tego przyczyną. Jednak różnią się te pisma istotnymi szczegółami nie mówiąc już o różnicy najbardziej oczywistej: o gatunku literackim²¹

Najstarszymi świadkami przypisującymi autorstwo Janowi Apostołowi są św. Justyn i św. Ireneusz. Przebywali oni przez pewien czas w Efezie. Św. Justyn w swoim dziele pt. "Dialog z Żydem Tryfonem" (napisanym ok. 151-155 roku) czyni aluzję do Ap. 20, 5. Nazywa on autora wspomnianej księgi "Apostołem Chrystusa" Zaś św. Ireneusz w "Adversus haereses", napisanym ok. 180 r. bardzo często cytuje Apokalipsę i na równi z czwartą Ewangelią oraz z trzema Listami przypisuje ją św. Janowi z Efezu, który był Apostołem i uczniem Pana, i który apokaliptyczne wizje oglądał "niedawno, prawie za życia naszego pokolenia, pod koniec cesarza Domicjana"²²

Na przełomie II i III wieku pojawiają się jednak pierwsze wątpliwości co do tak pojętego autorstwa. Kapłan rzymski Kajus, przypisuje tę księgę heretykowi Keryntowi, zaś Dionizy Aleksandryjski

²⁰ Tamże s. 37.

²¹ P. Prigent. Spojrzenie na Apokalipsę s. 12.

²² M. Bednarz. Ewangelia s. 210. Podobnie utrzymują inni świadkowie Kościoła wschodniego i zachodniego (Tertulian, Kanon Muratoriego).

wystąpił z tezą, że Apokalipsę napisał co prawda jakiś pobożny i natchniony Jan, ale nie Jan Apostoł. Podobne zdanie wypowiada Euzebiusz powołując się na Papiasza rozróżniając dwóch Janów: Apostoła i Prezbitera, przy czym ten drugi miałby być autorem Apokalipsy.

Problem autorstwa Apokalipsy rzucił cień na zagadnienie kanoniczności tej księgi. Dopiero pod koniec IV wieku Kościół na Zachodzie wypowiedział się zdecydowanie za wpisaniem tegoż dzieła na listę ksiąg natchnionych. Środowisko Kościoła Wschodniego zaakceptowało Apokalipsę jako natchnioną dopiero pod koniec VII wieku²³

W wieku XIX na nowo wyplątał problem autorstwa Apokalipsy. krytycy poprzez ten czas, aż do czasów dzisiejszych pragnęli rozwiązać to zagadnienie. Zarysowały się przy tym różne poglądy tzn.: albo Apokalipsę napisał Jan Apostoł, lecz w takim razie nie jest on twórcą czwartej Ewangelii i Listów (Reuss, Holtzmann, Kiddle), albo też jest on autorem Ewangelii Janowej i Listów, lecz nie jest twórcą Apokalipsy (Windisch, Kraft, Boismard). Jednak duża liczba krytyków (I. de la Potterie, A. Fenillet, Michaelis, Menount), akceptuje starożytną tradycję przypisującą autorstwo Apokalipsy i IV Ewangelii św. Janowi Apostołowi.

Bardzo ciekawy pogląd przedstawiający problem autorstwa reprezentuje F. M. Braun²⁴ Twierdzi on, że między Apokalipsą a czwartą Ewangelią istnieją pewne podobieństwa. Jest prawdopodobnym, że jeden i ten sam autor napisał dwa dzieła, chociaż formowały się one różnie (język, styl). Braun twierdzi, że trzeba przyjąć pomoc jakiegoś redaktora, ucznia św. Jana. Według tej hipotezy jakiś mniej biegły w języku greckim sekretarz otrzymał zadanie opracowania Apokalipsy podczas lub po wygnaniu z wyspy Patmos. Inny natomiast bardziej biegły w tym języku był redaktorem czwartej Ewangelii. W obydwu jednak przypadkach trzeba się liczyć ze znacznym wpływem autora zasadniczego, który nadał jedność całemu zbiorowi (czwarta Ewangelia, Listy św. Jana, Apokalipsa). Dlatego też można przyjąć tezę, że Apokalipsa podobnie jak Ewangelia i Listy św. Jana, jeśli nie wyszła bezpośrednio spod pióra Jana Apostoła to z całą pewnością należy do grupy pism określanych mianem pism Janowych²⁵

²³ Por. M. Czajkowski. Ostatnie s. 165.

²⁴ Por. M. Bednarz. Ewangelia s. 213 n.

²⁵ Por. A. Lancellotti. Apocalisse s. 9.

2.2. JĘZYK I STYL

Według Morgenthalera²⁶, słownictwo Apokalipsy św. Jana jest bardzo zbliżone do słownictwa czwartej Ewangelii. Zawiera ono 9818 słów, a posługuje się 916 różnymi wyrazami²⁷

Do ulubionych i charakterystycznych dla Apokalipsy wyrazów należą: anioł (67 razy), krew (19x), baranek (29x), gwiazda (14x), księga (23x), ziemia (82x), dwanaście (23x), widzieć (56x), morze (26x), śmierć (19x), bestia (38x), tron (47x), wielki (80x), zwyciężać (17x), podobny (21x), oddać pokłon (21x), ogień (26x), usta (22x), cztery (29x), trzeci (23x), woda (18x), pokolenie (21x), głos (53x). Większość tych wyrazów częściej występuje w Apokalipsie niż w czwartej Ewangelii²⁸

Wiele z nich nie występuje w Ewangelii św. Jana: np. gwiazda, smok, obraz, zwierzę, słońce, bestia, tron, pałac (ogniem), koń, róg, biada, plaga, brama, trąbić, pieczęć, czasza, pokolenie, tysiąc, złoty.

Wiele wyrazów użytych przez autora Apokalipsy nie spotyka się w grece przedchrześcijańskiej np. piołun, książeczka, mur, pół godziny, siarczany, klątwa, oskarżyciel, lśnić się kryształowo, kamień młyński, unieść przez rzekę, powóz.

Według Dionizego z Aleksandrii (ok. 250 roku), jest rzeczą niemożliwą, aby Apokalipsa i Ewangelia Janowa pochodziły od tego samego autora²⁹. Zwrócił on szczególną uwagę na różnice językowe. Najczęściej spotykane przez autora słowa, pojawiające się wielokrotnie w jednej księdze nie występują lub też występują stosunkowo rzadko w drugiej. I tak np.: świat (J 79 razy - Ap 3 razy), prawda (J 25x - Ap nie występuje), światło (J 22x - Ap 4x), miłować (J 37x - Ap 4x), wierzyć (J 100x - Ap nie występuje).

Odnosnie do Chrystusa jako Baranka, Ewangelista zawsze używa słowa $\alpha\mu\nu\omicron\varsigma$ w oryginale, podczas gdy autor Apokalipsy zawsze posługuje się słowem $\alpha\rho\iota\omicron\nu$.

²⁶ Por. S. Gądecki. Wstęp s. 107.

²⁷ Dla porównania w Ewangelii św. Jana wszystkich słów 15420, posługuje się 1011 wyrazami.

²⁸ Są to głos, trzeci, cztery, usta, oddać pokłon, podobny, zwyciężać, wielki, niebiosy.

²⁹ Por. A. Godek. Apokalipsa. Warszawa 1990 s. 8 n.

W Ewangelii słowo Jerozolima ma w oryginale brzmienie "Ἱεροσόλυμα"(1,19; 2,13.23; 4,20; 5,1.2; 10,22; 11,18.55; 12,12; 21,45), podczas gdy w Apokalipsie zawsze "Ἱερουσαλήμ" (Ap 3,12; 21,2.10).

Językowe różnice są rzeczywiście dostrzegalne, gdy porównamy czwartą Ewangelię z Apokalipsą, jednak niekoniecznie musi to świadczyć o dwu różnych autorach. Pominięcie niektórych wyrazów wynikać może z potrzeby, z charakteru dzieła, a czasem pisarz czyni to zupełnie bezwiednie. Należy także pamiętać, że wpływ na istniejące różnice między tymi księgami mają także warunki, w jakich zostały one napisane. W tym miejscu należy też dodać, że w niektórych fragmentach obu pism występują identyczne określenia np. woda życia (Ap 21,6; 22,17) i woda żywa (J 4,10; 7,38), według Apokalipsy Chrystus zaprasza: "kto odczuwa pragnienie niech przyjdzie" (22,17) zaś w Ewangelii " Jeśli ktoś jest spragniony niech przyjdzie do Mnie" (J 7,37).

Słowo οφίς - oblicze, wygląd, twarz, występuje tylko w pismach Janowych (J 7,24; 11,44; Ap 1,16). To samo dotyczy wyrażenia " τέρειν τὸν λόγον"- zachowywać moją naukę (J 8,51.52.55; 14,22-24, 15,20, 17,6, 1J 2,2-5; Ap 3,8.10, 22,7.9).

Język Apokalipsy zbliżony jest do języka Starego Testamentu, lecz mimo wielu podobieństw, nie ma w nim żadnego dosłownego cytatu ze Starego Testamentu. W większości wypadków podobieństwa te bardziej dotyczą jedynie Septuaginty niż tekstu hebrajskiego. Ogromna ilość liczb, symboli, obrazów, myśli, obecna w tej Księdze, niekoniecznie musi być związana z twórczą inwencją autora. Styl i językowe środki wyrazu autor zaczerpnął z istniejącej już apokaliptycznej literatury żydowskiej³⁰, która dostarczyła tychże środków w wielkim wyborze. Chodzi tu przede wszystkim o język, jakim posługiwali się prorocy. Autor uważa się za kontynuatora i ostatecznego interpretatora starotestamentalnych proroków. Specyfika języka Apokalipsy jest wynikiem profetyzmu i paranetyzmu. Na tej podstawie można stwierdzić, że język Apokalipsy wydaje się być tworzywem sztucznym. Nikt i nigdzie nie posługiwał się takim językiem w mowie potocznej: ani Żydzi - helleniści, ani żadna, nawet zamknięta wspólnota. Jest to jednak, jak wielu sądzi, język o wysokich walorach artystycznych. Pod tym względem ostatnia księga Nowego Testamentu góruje nad dziełami

³⁰ Por. D. Rzepka. Proroctwo starotestamentalne w Apokalipsie św. Jana. Biblioteka PWT Wrocław 1994 (maszynopis).

apokaliptycznej literatury żydowskiej, mimo że one praktykowały metodę naśladowania języka proroków³¹

O wiele bardziej trzeba przyjąć pewną wspólną tradycję, która została przez Ewangelistę mocniej przeformowana niż przez autora Apokalipsy. Ważne pytania muszą jednak zostać przejściowo otwarte: Czy autor Apokalipsy zmodernizował starszy profetyczno-apokaliptyczny materiał z zakresu Ewangelii i Listów Janowych? Jak wyjaśnić wtedy ślady myślenia apokaliptycznego w IV Ewangelii? itp.

Słownictwo Apokalipsy św. Jana jest bardzo żywe, przekonujące i obrazowe, ale od strony gramatycznej jest to najgorsza greka jaką możemy dostrzec w pismach Nowego Testamentu. Autor popełnia błędy, na jakie nie pozwoliłby sobie przeciętny uczeń greckiej szkoły³². Greka nie jest jego ojczystym językiem często wyraźnie widać, że pisze on w języku greckim, a myśli po żydowsku. Korzysta ze Starego Testamentu, cytuje go lub robi aluzje do jego tekstu (245 razy). Cytaty te pochodzą z około dwudziestu ksiąg Starego Testamentu, jego ulubionymi księgami są: Izajasz, Daniel, Ezechiel, Księga Psalmów, Księga Wyjścia, Jeremiasz, Zachariasz.

Jak zauważyliśmy dotychczas, z jednej strony istnieją teologiczne, pojęciowe i językowe różnice w przyjęciu wspólnego autora Ewangelii, Listów i Apokalipsy, z drugiej strony zaś są elementy wspólne i punkty styczności pomiędzy pismami Janowymi, są one tak bogate i wyraźne, że nie można ich wyjaśniać jako dowolnych świadectw³³

2.3. SYMBOLIKA

Wspomniany w poprzednim punkcie rodzaj piśmiennictwa przekazywał orędzie za pośrednictwem symboliki. Symbole w biblijnym prorocztwie są zwykle zaczerpnięte z przedmiotów, istot żywych i wydarzeń życia codziennego³⁴

W literaturze apokaliptycznej mają one bardziej rozległy wymiar i są prawie zawsze rzeczami lub istotami, których raczej nigdy nie

³¹ M. Czajkowski. Ostatnie s. 171.

³² Por. W. Barclay. Objawienie św. Jana. T. 1. Warszawa 1981 s.19.

³³ Pomocnym do przedstawienia tego zagadnienia może być zestawienie przygotowane przez O. Böcher (Das Verhältnis der Apokalypse des Johannes s. 289-301).

³⁴ Wyczerpująco to zagadnienie ukazuje D. Forstner. Świat Symboliki chrześcijańskiej. Warszawa 1990.

spotykamy w realnym życiu np.: zwierzęta, które mówią i dokonują rzeczy typowych dla inteligentnych istot; aniołowie, którzy poruszają się w powietrzu, zwierzęta nietypowe, zwykle o kilku głowach, ogólnoswiatowe katastrofy, a także tajemnicze liczby.

Symbolika liczb i symbolika teologiczna występujące w Apokalipsie są analogiczne do symboliki, która występuje w Ewangelii³⁵

2.3.1. Symbolika liczb

Symbolika liczb bardzo często występuje w literaturze apokaliptycznej. Istniało przekonanie, że każdą rzeczywistość, zarówno naturalną jak i nadprzyrodzoną można określić w sposób arytmetyczny. Gra liczb nie jest więc środkiem służącym do opisu rzeczywistych relacji, jakie zachodzą, a które można w jakiś sposób zaznaczyć. Liczby nie są w tym wypadku określeniami ilości, bardzo często zastępują one imię jakiejś osobistości (wyrażano to zestawiając odpowiednie cyfry).

Symbolikę liczb i numeryczny podział według układu siódemkowego można stwierdzić tak w czwartej Ewangelii jak i w Apokalipsie, to jednak żadna siódemka tych pism nie ma tego samego znaczenia.

Ewangelia św. Jana, gdy mówi o uczniach Chrystusa (J 21,2), szczegółowo wymienia tylko siedmiu, wyróżnia siedem znaków (σημεία) i siedem formuł objawieniowych Jezusa (ἐγώ εἰμι).

Apokalipsa wymienia listy do siedmiu Kościołów (1,4.11), siedem duchów (1,4; 4,5; 5,6), świeczników (1,12.20; 2,1), gwiazd (1,16.20), księgę z siedmioma pieczęciami (5,1), Baranka z siedmioma rogami i siedmiorgiem oczu (5,6), siedem trąb w rękach siedmiu aniołów (8,2n)³⁶

Liczbę "trzy" odnajdujemy tak w czwartej Ewangelii jak i w Apokalipsie - wskazuje ona na obfitość, rozległość, odpowiednikiem stopnia najwyższego, dlatego też odnosi się ona do Boga.

Niektórzy egzegeci zwracają uwagę na istnienie charakterystycznych tekstów, które w podobny sposób nawiązują do trzech starotestamentalnych proroków, w Ap 1, 7 i J 19, 33 odnajdujemy

³⁵ Bardzo dokładnie i wyczerpująco zagadnienie to przedstawia U. Vanni. Il simbolismo nell' Apocalisse. Gregorianum 61: 1980 nr 3 s. 461-506.

³⁶ E. Lohse. Objawienie św. Jana - komentarz. Warszawa 1985 s. 31.

tekst z Księgi Zachariasza (Za 12, 10), także z fragmentu Izajaszowego opisu Nowej Jerozolimy (Iz 54,11-13) w Ap 21, 19 odnajdujemy wersy 11 i 12, zaś w Ewangelii J 6, 45 wers 13. Mowę o "mannie" z Psalmu 78 wers 24 odnajdujemy zarówno w Ap 2, 17 jak i u J 6, 31³⁷ dowodzi to tego, że autor tych pism dobrze orientował się w starotestamentalnej tradycji, bądź jedynie do niej nawiązuje³⁸

2.3.2. *Symbolika teologiczna*

Wgłębiając się w zagadnienie symboliki teologicznej pism Janowych odkrywamy wiele podobieństw, które mogą świadczyć o wspólnym pochodzeniu od jednego autora, bądź z jednolitego nurtu myślowego.

Obrazy ukazane w Ewangelii mają swoje odpowiedniki w Apokalipsie, tak więc krzew winny opisany przez Jana (J 15,1.4.5) jest obrazem Jezusa związanego ze swoimi uczniami organicznie, jak również obrazem sądu jesieni i świata (J 5,30.31; 9,39; 16,11; Ap 14,7; 17,1; 18,10). Podobne znaczenie posiada metafora wina znajdująca się w Czwartej Ewangelii Jezus mówi "Każdy człowiek stawia najpierw dobre wino, a gdy się napiją, wówczas gorsze. Ty zachowałeś dobre wino do tej pory" (J 2,10), Apokalipsa zaś wspomina o "winie zapalczywości", którym zostaną napojone wszystkie narody (Ap 14, 8.10).

Rodząca kobieta w Ewangelii (J 16, 21) pozostaje w zakresie ludzkich bólów, radości i smutku, zaś w Objawieniu (Ap 12, 2-5) wyniesiona jest ona na poziom kosmiczno- soteriologiczny.

Dualistycznym strukturom występującym w Ewangelii Janowej np. światło - ciemność, prawda - kłamstwo³⁹ (J 1, 5; 3, 19; 8, 12; 12, 35.46; 1J 1, 5.6n; 2, 8.9.10n) odpowiada z jednej strony pełnia światła siedmiu świeczników i siedmiu gwiazd Apokalipsy (Ap 1, 12.16.20), Boskich i Chrystusowych (Ap 1, 14.16; 19, 12; 21, 23n, 22, 5), a z drugiej strony zaćmienie słońca i księżyca (Ap 6, 12; 8, 12; 9, 12), spadek gwiazdy z nieba (Ap 6, 12; 8, 0n, 9, 1; 12, 4) i ciemna noc (Ap 21, 25; 22, 5 Por. J 11, 10; 13, 30).

³⁷ Por. O. Böcher. *Johanneisches in der Apocalypse* s. 9.

³⁸ Por. tenże. *Das Verhältnis der Apokalipse* s. 289.

³⁹ Por. O. Böcher. *Johanneisches in der Apocalypse* s. 1 n.

W opisie niebiańskiej Jerozolimy znajdujemy opis mówiący o tym, że rozjaśnia ją wieczny blask, jaki pada od Bożej obecności, dlatego nie ma więcej nocy, słońce ani księżyc nie muszą już więcej świecić, gdyż sam Bóg jest światłem (Por. 1 J 1, 5), które usunęło i wypłoszyło wszelką ciemność (Por. Ap 22, 5).⁴⁰

Podobnie jak Ewangelia i Pierwszy List św. Jana (J 8, 44; 14, 17; 15, 26; 16, 13; 1J 2, 4.21.27; 4, 6.20; 5, 6) tak też Apokalipsa akcentuje prawdę i potępia kłamstwo (Ap 3, 7.14; 6, 10; 19, 9.11; 21, 5; 22, 6; Ap 2, 2.9; 3, 9; 14, 5; 21, 8.27; 22, 15). "Wywyższony" nazywa się prawdomównym (Ap 3, 7.14; 6, 10; 19, 11; J 14, 6), zaś przeciwnicy Jezusa to kłamcy (Ap 2, 2.9; 3, 9; 14, 5), którzy zostaną wykluczeni z Bożego miasta i wrzuceni do morza ognia (Ap 21, 27; 21, 8).

W Ewangelii ulubiony uczeń staje się synem Marii, a przez to bratem Jezusa, Maryja przedstawia "żydowskie chrześcijaństwo", a ów uczeń "chrześcijaństwo pochodzenia pogańskiego" Według 12 rozdziału Apokalipsy, Niewiasta przedstawia tych Izraelitów, którzy uwierzyli Jezusowi i tworzą Jego Kościół, zaś reszta potomstwa symbolizuje chrześcijaństwo pochodzenia pogańskiego.

2.4. TEOLOGIA

Apokalipsa św. Jana stanowi godne zakończenie całego Objawienia biblijnego, zakończenie, jeśli nie w sensie chronologicznym, to z pewnością logicznym⁴¹ Wymowa teologiczna tejże księgi w ramach Nowego Testamentu, to najdojrzalszy skutek refleksji umysłu ludzkiego, to słowo natchnione, wypowiedziane przez ostatniego z żyjących przedstawiciela pokolenia apostołskiego. z wielkimi oporami przebiła się teza, że czwarta Ewangelia i Apokalipsa św. Jana pochodzą od tego samego autora lub też z jego kręgu.

Jednak na podstawie ścisłego powinowactwa, licznych wspólnych obrazów, pojęć i przedstawień przynależą do siebie, zwrócił na to szczególną uwagę Heinrich Kraft stwierdzając, że "w istocie istnieje pewne pokrewieństwo między tymi pismami tj. Ewangelią św. Jana,

⁴⁰ E. Lohse. Objawienie św. Jana s. 138.

⁴¹ A. Jankowski. Apokalipsa s. 112.

a Apokalipsą św. Jana, które umożliwiają dostrzeżenie pochodzenia ze wspólnego kręgu, a nawet je uprawdopodobniają"⁴²

Aby móc bliżej określić stopień pokrewieństwa między tzw. dziełami Janowymi (Ewangelia, Apokalipsa i Listy św. Jana), potrzebny jest możliwie pełny zbiór porównywalnych dowodów, które też można zaobserwować w teologii tych pism.

2.4.1. *Chrystologia*

Charakterystyczny dla Chrystologii św. Jana jest ścisły związek Jezusa ze swoim Ojcem niebieskim. Mówi Jezus " Ja i Ojciec jedno jesteśmy" (J 10, 30)⁴³, odpowiada temu w Apokalipsie jedność Boga i mesjańskiego Baranka (Ap 5, 6n; 14, 1), którzy wspólnie królują w raju (Ap 3, 21; 22, 1).

Pośród tytułów chrystologicznych Ewangelii i Apokalipsy św. Jana, jakie najczęściej odnajdujemy na kartach tych pism są: Logos, Baranek i Syn Człowieczy.

W Czwartej Ewangelii Chrystus jest Logosem, który stał się ciałem (J 1, 1.14 Por. 1J 1, 1 ó λόγος της σαρκος), zaś zgodnie z Apokalipsą (Ap 19, 13 ó λόγος του̃ θεου), tenże Logos uosabiany jest ze zwycięskim jeźdźcem w splamionej krwią szacie, jest po prostu imieniem zwycięskiego Mesjasza.

Jan Chrzciciel w Ewangelii określa Jezusa jako Baranek Boży (J 1, 29.36), lecz rozumiany jest On w znaczeniu baranka paschalnego.

Również w Apokalipsie Jezus może być pojmowany jako zabity ofiarny Baranek (Ap 5, 6n), rozgniewany władca i sędzia (Ap 6, 16) oraz jako przewodnik stada, które prowadzi (Ap 7, 17).

Specyfika ujęcia Syna Człowieczego w Janowej Apokalipsie da się scharakteryzować następująco: o ile u Synoptyków ten tytuł Jezusa mówi o Jego misji odkupieńczej, a potem - o sądzie ostatecznym, o ile w Czwartej Ewangelii ma on swoją własną pozycję teologiczną jako pewna kontynuacja i interpretacja tekstu z Księgi Daniela (Dn 7, 13), o

⁴² Por. O. Böcher. Das Verhältnis der Apokalypse s. 289 n.

⁴³ Por. 10, 38; 14, 9-11; 17, 1-5.10.21-23, tak samo w 13, 1; 14, 6.28.31; 15, 23; 16, 10.15.28.

tyle w Apokalipsie uwydatnia się relacja Chrystusa chwalebne, określonego tym tytułem, do Kościoła jako Pana i Sędziego⁴⁴

2.4.2. Eklezjologia

Istotne elementy wspólne istnieją także w eklezjologii pism Janowych. Polemika obu pism przeciwko kłamliwym Żydom (J 8, 44.55; Ap 2, 9; 3, 9) udowadnia, że wspólnota Jezusa rozumiana jest jako prawdziwy Izrael "Zbawienie bierze początek od Żydów" (J 4, 22), w Objawieniu zaś znajdujemy kontynuację tego wyrażenia, bo nie tylko Mesjasz lecz również chrześcijanie są dziećmi Córy Syjonu (Ap 12, 5.17) i w związku z tym prawdziwymi Żydami (Ap 2, 9; 3, 9).

Obrazy te określają metaforycznie stosunek Jezusa do Jego uczniów. W aktualnej formie Apokalipsy pojawiają się jako medytacja nad Kościołem. Kościół w Apokalipsie zajmuje miejsce szczególnie uprzywilejowane: jest on stawką, o jaką toczy się walka szatana z Bogiem uchodzi on za małżonkę oblubienicę mesjańskiego oblubieńca.

Termin *ἐκκλησία* ma w tej księdze zastosowanie wyłącznie do Kościołów lokalnych⁴⁵ Występuje on tylko w pierwszej części (Ap 1-3) i w epilogu (Ap 22, 16).

W Listach do siedmiu Kościołów Azji (Ap 1, 2 - 3, 22) autor zwraca się do nich, bardzo realistycznie: zwraca uwagę na ich wady i podkreśla cnoty, a wszystko to ma odniesienie do nagan i pochwał, jakich udzielał Chrystus. Nie są to zatem Kościoły idealne, lecz bardzo ludzkie, obciążone grzechem i lękiem, ale też i pragnące służyć Bogu⁴⁶ Opisy wszystkich siedmiu lokalnych Kościołów, razem wzięte dają pewien całościowy obraz Kościoła Powszechnego egzystującego w ziemskiej rzeczywistości⁴⁷

Punkty styczne odnajdujemy także w opisach Świątyni Jerozolimskiej. W czwartej Ewangelii Jan pisze o "świątyni ciała Jezusa", zaś w Apokalipsie Nowe Jeruzalem jest obrazem wiecznego szczęścia

⁴⁴ Por. A. Jankowski. Syn Człowieczy w Janowej Apokalipsie (Ap 1, 13; 14, 14) PrzTom 1: 1984 s. 47.

⁴⁵ A. Jankowski. O udział w triumfie Baranka. AK 58: 1959 s. 35.

⁴⁶ Por. H. Lempa. Symbolika eklezjalna w Apokalipsie św. Jana. RBL 1988 nr 1 s. 31.

⁴⁷ Por. F. Sieg. Warunki zwycięstwa według "Listów do siedmiu kościołów Ap 2 -3". AK 443: 1983 s. 63-68.

i życia Kościoła z Bogiem⁴⁸, ale także miejscem spotkania z Bogiem. W niebieskim Jeruzalem Boża ekonomia osiąga swój cel: zbawiona ludzkość odzyskuje utracone szczęście⁴⁹

2.4.3. *Eschatologia*

Według Czwartego Ewangelisty zmartwychwstanie umarłych i sąd ostateczny zrealizowały się wraz z przyjściem Jezusa. Kto wierzy w Jezusa, nie będzie osądzony (J 3,18), posiadał już życie wieczne i nie pójdzie na sąd, jest już przeniesiony z śmierci do życia (J 5, 24), gdyż Jezus jest zmartwychwstaniem i życiem, kto w Niego wierzy, będzie żył, choćby i umarł (J 11, 25). W ten sposób wieść o rzeczach ostatecznych jest związana bezpośrednio z chwilą obecną, kiedy rozlega się zwiastowane Słowo. Tu i teraz uzyskuje wierzący pełne zbawienie, które poręcza przyszłą chwałę⁵⁰ (J 12, 25; 14, 2n; 17, 24n). Księga Apokalipsy św. Jana jest z wyjątkiem rozdziałów 1-3 poświęcona czasom ostatecznym. Niemniej jednak, gdy przychodzi omówić zawartą w niej eschatologię sprawa staje się o wiele trudniejsza.

Apokalipsa opisuje nieustanny rozwój Kościoła od jego początku aż do końca świata. Dla autora zbawienie przyniesione przez Jezusa jest doświadczeniem historycznym, które już zapoczątkowało czasy ostateczne. Jan otrzymuje bowiem nakaz spisania tego co widział, co jest i tego, co " potem musi się stać" (Ap 1, 19). Treść księgi dotyczy zatem przeszłości, teraźniejszości i przyszłości. Dla autora Apokalipsy punktem zwrotnym w historii świata jest śmierć i zmartwychwstanie Chrystusa⁵¹

PODSUMOWANIE

Apokalipsa św. Jana stanowi ważne uzupełnienie pism nowotestamentalnych, gdyż dzięki niej Jezus Chrystus w szczególny sposób, wtajemnicza swój Kościół w szczegóły przyszłej drogi prowadzącej przez czas ostateczny do wspaniałego celu. Dotyczy to

⁴⁸ Por. H. Lempa. Symbolika s.39.

⁴⁹ M. Czajkowski. Apokalipsa jako księga profetycznego orędzia napomnienia, pokrzepienia i nadziei. Wrocław 1987 s. 91.

⁵⁰ E. Lohse. Objawienie św. Jana s. 111.

⁵¹ Por. R. Rubinkiewicz. Eschatologia Księgi Apokalipsy. RTK 1983 z. 1 s. 85-94.

przede wszystkim ukazania wielkości zbawczego działania Boga przez Jezusa Chrystusa dla całego Kościoła, ludzkości i świata.

Celem, który postawiono w niniejszym opracowaniu było dokonanie porównania teologicznego przesłania, zawartego w tradycji Janowej, zwłaszcza w czwartej Ewangelii i ostatniej księdze Nowego Testamentu, Apokalipsie św. Jana. Ewangelia św. Jana reprezentuje niezależny od synoptyków nurt tradycji ewangelicznej. To stwierdzenie jest punktem wyjścia w rozważaniach na temat istnienia tradycji Janowej.

Wgłębiając się w zagadnienia literackie i teologiczne⁵² czwartej Ewangelii i Apokalipsy odkrywamy wiele podobieństw i elementów wspólnych, które mogą świadczyć o wspólnym pochodzeniu od jednego autora, bądź o pochodzeniu z jednolitego nurtu myślowego. Zaś w sporze o pochodzenie Apokalipsy najśluszniesze jest rozwiązanie, że tak czy inaczej należy ona do grupy pism Janowych⁵³, jeśli jednak nie wyszła bezpośrednio spod pióra Jana Apostoła, to z całą pewnością należy do tradycji Janowej.

⁵² Chcąc w jakimś stopniu wyczerpać temat niniejszego artykułu należałoby zwrócić większą uwagę na problemy teologiczne znajdujące się w Pismach Janowych. Jednak ze względu na rozległość tego zagadnienia problem ten wymaga osobnego opracowania.

⁵³ Por. A. Lancelotti. *Apocalisse* s. 9.